

УДК 343.98.06

О.М. МОЇСЄВ, докт. юрид. наук, доц.,
Донецький національний університет

РОЗ'ЯСНЕННЯ ВИСНОВКУ КОМПЛЕКСНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС ДОПИТУ ЕКСПЕРТА В СУДІ

Ключові слова: комплексна судово експертиза, експертні технології, допит експерта в суді

В умовах протидії розслідуванню шляхом знищення слідів злочину та фальшування його обставин у криміналістиці ефективним визнається комплексний підхід до експертного дослідження речових доказів, обстановки місця події, інших інформативних джерел у кримінальній справі [1]. На нашу думку, для забезпечення успішності таких експертиз виникла потреба в наданні судово-експертним установам права на ініціативне залучення методик різних видів експертиз задля розв'язання завдання, постановленого слідчим (судом). Виконання комплексних експертиз зазвичай доручають комісії експертів. Організаційним забезпеченням ефективного застосування методичних, технічних, кадрових та інших ресурсів, які має у своєму розпорядженні судово-експертна установа, визнають експертні технології [2]. В умовах змагальності кримінального процесу учасники судового засідання часто потребують від експертів роз'яснень та доповнень щодо ініціативного залучення методичних, технічних, кадрових ресурсів судово-експертної установи, а також щодо підстав внутрішнього переконання комісії експертів. У літературі наукового спрямування донині не отримали розв'язання питання щодо змісту предмета допиту експерта, який брав участь у комплексній експертизі, а також відносно можливого змінення його внутрішнього переконання після завершення експертизи.

Мета статті – сформулювати рекомендації для суду відносно допиту експерта в умовах змагального судового процесу. Систематизу-

вати рекомендації експертам із надання роз'яснень та доповнень під час допиту в суді.

Значення комплексної судової експертизи для розв'язання завдань досудового слідства та судового розгляду кримінальних справ підвищується з огляду на реалізацію принципу змагальності за новим кримінально-процесуальним законодавством України. Принцип змагальності передбачає рівні та доволі широкі процесуальні права сторін [3, с.255–256], зокрема, в дослідженні речових доказів. У процесі виконання комплексної експертизи для дослідження наданого об'єкта відбувається застосування різних експертних методик. Отже, така реалізація комплексу методик за єдиним експертним завданням зменшує обсяг підстав для призначення додаткових експертиз за клопотанням сторін у кримінальному процесі.

Г.Л. Грановський акцентує на комісійній формі проведення комплексних експертиз [4, с.133]. Оптимізації роботи комісії експертів вдається досягти застосуванням експертних технологій, що містять правила оптимального використання судовими експертами наявних ресурсів (матеріальних, технічних, трудових та інших) для забезпечення достовірного, науково обґрунтованого та аргументованого результату судової експертизи. Експертні технології розподілено на стадії: підготовчу (коли відбувається отримання судово-експертною установою завдання й матеріалів на експертизу та прийняття її експертом до виконання), робочу (визначення оптимального порядку застосування окремих експертних методик та проведення досліджень) та стадію супроводження висновку експерта (відбувається оцінка результатів експертизи судом, ознайомлення з ними інших учасників кримінального процесу, допит експерта з метою отримання від нього роз'яснень та доповнень із приводу результатів зробленої експертизи, а також можливе використання результатів експертизи в профілактичній роботі суду). Основним методом комплексного дослідження вчені визнають метод моделювання [4, с.121]. Створення типової моделі об'єкта експертного дослідження спрямоване на вияв-

лення повного обсягу його інформативних (у сенсі постановленого експертного завдання) елементів. Типові моделі об'єктів комплексної експертизи відносимо до складу експертних технологій. Конкретизацію комплексу необхідних експертних методик пропонуємо здійснювати шляхом зіставлення досліджуваного об'єкта з типовими моделями, процедуру якого також вважаємо однією з робочих стадій експертних технологій. Однак застосування типових моделей об'єкта комплексного дослідження може потребувати застосування методик різного виду експертиз. Для реалізації експертних технологій комплексних експертиз пропонуємо надати судово-експертній установі права на ініціативне залучення різних експертних методик. Рішення щодо їх ініціативного застосування може приймати керівник судово-експертної установи, який за своєю фаховою підготовкою та адміністративними повноваженнями спроможний залучити працівників різних підрозділів.

Керівник судово-експертної установи розглядає питання щодо кваліфікації, спеціалізації, досвіду експертів, урахуваючи складність експертизи [5, с.70–71]. Від нього потребується рішення щодо узгодженості меж компетенції експертів, котрі діють у комісії. Він не може втручатися в професійну діяльність комісії експертів, утім здійснює контроль за якістю експертизи та виконує організаційні функції [6, с.585; 7, с.772]. Як наголошує Т.В. Авер'янова, – попри те, що керівник не входить до складу комісії експертів, експерт фактично змушений виконувати його розпорядження стосовно строків виконання експертизи, взаємодії членів комісії поміж собою та інших організаційних питань. Таким чином, у ході комісійних комплексних судових експертиз від керівника судово-експертної установи потребується не тільки адміністративні рішення відносно підбору комісії експертів, забезпечення її роботи різного роду ресурсами, контролю за рухом речових доказів та матеріалів справи, але й координація дій експертів щодо оптимального застосування методик. Відтак, заслуговує на підтримку позиція науковців, що керівника судово-

експертної установи в окремих випадках можна визнати суб'єктом експертизи [8, с.190].

Отже, підбір персоналу для проведення комісійної комплексної експертизи передбачає врахування рівня кваліфікації фахівців, залучених до дослідження: фахівці, котрих залучають до проведення такого дослідження, мають відповідну кваліфікацію, їх завантаженість у певний період дозволяє брати участь у черговій експертизі; відпустка, відрядження, навчання на курсах підвищення кваліфікації та аналогічні заходи не заважають ефективному й терміновому виконанню експертизи. Для проведення комплексних експертиз дозволено залучення науково-технічного й кадрового потенціалу сторонніх установ [9; 10, с.754]. За сучасного розвитку засобів зв'язку припускаємо проведення комплексних комісійних експертиз у формі телекомунікаційної конференції [11]. Втім, якщо до складу комісії експертів, що проводять комплексну експертизу, залучено фахівців різних судово-експертних та інших наукових установ, організацію виконання такої експертизи не завжди доцільно доручати керівнику судово-експертної установи. Можна висновувати, що проведення комплексних експертиз ефективно виконують тимчасові колективи фахівців, тому слушною видається пропозиція вчених щодо створення інституту експертів-організаторів [12, с.166], яким слід доручати створення комісії експертів та координацію її роботи. В науковій літературі обґрунтовано позицію щодо ролі експерта-інтегратора в роботі комісії під час проведення комплексних експертиз [13, с.109]. Науковці виокремлюють проблеми інтеграції спеціальних знань під час проведення комплексних експертиз, що пов'язані з обмеженим колом суб'єктів судової експертизи. В результаті узагальнення функцій керівника судово-експертної установи щодо організації та проведення комплексних комісійних експертиз із-поміж них можна виокремити організаційні та інтегративні [13, с.116]. На нашу думку, доцільно об'єднати вказані функції в особі експерта-організатора, який може брати на себе й виконання інтегративних функцій голови комісії експертів.

Ми припускаємо змінення внутрішнього переконання експерта після завершення ним експертизи. Дослідженню внутрішнього переконання судового експерта та інших процесуальних суб'єктів присвячено роботи багатьох вітчизняних учених [14; 15, с.159; 16]. Внутрішнє переконання експерта Т.В. Авер'янова пов'язує з категоріями ймовірного та достовірного в судовій експертизі [8, с.335]. Внутрішнє переконання експерта означає досягнення особистої впевненості експерта в тому, що конкретне положення є доведеним повною мірою чи в тому, що постановлене завдання розв'язано [8, с.334–335]. На думку А.Р. Белкіна, хоча категорія внутрішнього переконання є суб'єктивною, але воно має об'єктивні засади, що становлять систему, котра містить такі елементи як професійні якості, фактичні дані, ознаки та властивості об'єктів, які підлягають вивченню експертом; обставини справи, що належать до предмета експертизи та свідчать про походження й реальні умови існування об'єктів, підданих вивченню; весь процес експертного дослідження, його умови, проміжні й остаточні результати, їх оцінка в сенсі повноти, логічної та наукової обґрунтованості, достовірності як виключно можливих у конкретних умовах [17, с.331–332]. Н.П. Майліс підтримує позицію щодо складної структури внутрішнього переконання. За підходом ученої, воно базується на вивченні досліджуваного об'єкта, результатах експертних експериментів, дослідженні наданих зразків та, за необхідності, матеріалів справи [18, с.61]. Воно містить певні елементи: професійні якості, фактичні дані, результати експертизи, їх оцінку в плані повноти, логічної та наукової обґрунтованості [17, с.331–332]. Науковцями акцентовано й на психічному аспекті формування внутрішнього переконання, яке формується вільно, без впливу будь-яких зовнішніх стереотипів, відповідно до конкретного експертного завдання [19, с.332]. Внутрішнє переконання є психологічною категорією – це почуття особистої впевненості в тому, що конкретне положення є доведеним повною мірою або ж постановлене завдання є розв'язаним [8, с.334–335].

До об'єктивних підстав внутрішнього переконання Р.С. Белкін відносив також світоглядні принципи та установки експерта [17, с.331]. Значення внутрішнього переконання полягає й у моральній відповідальності експерта за наслідки, до яких можуть призвести результати проведеної судової експертизи [8, с.197]. Л.Г. Бордюгов підтверджує важливість гносеологічного та світоглядного аспектів внутрішнього переконання експерта [20, с.16]. Таким чином, узагальнюючи підходи вчених, ми виокремлюємо такі підстави внутрішнього переконання експерта: 1) гносеологічні, 2) світоглядні, 3) моральні. Водночас вважаємо можливим, що змінення внутрішнього переконання експерта після завершення ним експертизи може відбуватися в результаті трансформації вказаних підстав.

За нашими спостереженнями, використання результатів комплексних експертиз як підстави для процесуальних рішень у кримінальній справі зазвичай зумовлює необхідність у допиті експертів-членів комісії у судовому засіданні. Для учасників кримінального процесу, які не мають спеціальних знань, не завжди є очевидною правомірність ініціативи судово-експертної установи щодо застосування експертних методик під час проведення комплексних експертиз. Розподілення повноважень між членами комісії також є доволі неоднозначним. Тому учасники судового процесу часто потребують від експертів додаткових роз'яснень та доповнень із приводу виконаної ними комплексної експертизи. Питання щодо формування та незмінності внутрішнього переконання експертів, які діяли в складі комісії під час проведення комплексної експертизи, також можуть стати предметом допиту експертів у судовому засіданні.

Процесуальне значення допиту експерта розглядали багато вчених-криміналістів та процесуалістів [21, с.621; 22, с.206–207; 23, с.173–176; 24, с.228–232; 25, с.80–81; 26, с.171–172]. Однак донині в науковій літературі наявні суперечливі трактування результативності зазначеної процесуальної дії, що пов'язано з низкою запитань до судового експерта. Тож, одні автори припускають розши-

рений перелік запитань, які можуть бути поставлені експерту, – відносно його компетентності, стажу та місця роботи, документального супроводження досліджуваних об'єктів тощо [24, с.230–231]. Деякі автори пропонують надати свідченням експерта процесуального статусу джерела доказів [27, с.33; 6, с.683; 28, с.770], із чим ми не погоджуємося, позаяк це за процесуальним значенням прирівнює експерта до свідка. Інші автори вважають, що допит експерта має обмежуватися суто предметом проведеного ним дослідження [22, с.207]. Науковці конкретизують предмет допиту експерта: роз'яснення експерт надає щодо обраної методики, застосованих науково-технічних засобів, характеру виявлених ознак, критеріїв їх ідентифікаційної значущості та ін.; доповнення експерта означають формулювання додаткових висновків, які витікають із результатів проведених досліджень [5, с.75–76]. Учені допускають допит експерта з метою уточнення меж компетенції членів комісії [23, с.173]. Ми висловлюємо власну позицію щодо можливого змінення внутрішнього переконання експерта після завершення ним експертизи. В судовому засіданні експерт має розтлумачувати підстави свого внутрішнього переконання – гносеологічні, світоглядні та моральні. Зазначені підстави внутрішнього переконання не можуть вважатися незмінними під впливом набутого професійного досвіду, самоосвіти експерта, внаслідок виховної роботи в судово-експертній установі. Відтак і позиція експерта щодо обґрунтованості зробленого ним висновку може змінюватися після завершення експертизи. Наприклад, у сучасній практиці техніко-криміналістичної експертизи документів є можливим виявлення ознак застосування фотополімерних технологій для виготовлення підроблених печаток. Тож, якщо раніше відсутність порушення геометрії відтиску печатки експерт вважав ознакою відсутності підроблення, то завдяки набутому професійному досвіду він має змінити погляд на сформульований раніше висновок. За нашими спостереженнями, досвідчені експерти об'єктивно ставляться до оцінки результатів

порівняльного дослідження, ґрунтуючи свій висновок на порівняно більшій сукупності загальних та окремих ознак. Нами відмічений випадок, коли експерт відмовився від ідентифікації зброї за слідами полів нарізів на кулі, посилаючись на факт видозмінення мікрорельєфу каналу ствола в результаті корозії. Однак під час повторної експертизи, яку проводив досвідчений експерт, до ідентифікаційного поля було включено первинні сліди каналу ствола, які були меншою мірою піддані корозії. В результаті вдалося ідентифікувати зброю за комплексом указаних слідів на кулях. У цьому випадку можна зазначити ширший професійний підхід експерта, котрий проводив повторну експертизу. Моральні переконання експерта можуть змінюватися в результаті організаційно-виховних заходів у судово-експертній установі. Так, в окремих висновках комісійних експертиз наявні помилки орфографічного та логічного характеру, попри наявність у складі комісії досвідчених фахівців. Шляхом опитування експертів ми встановили, що це відбулося з причин морального характеру: менш досвідчені члени комісії не наважилися виправляти текст, складений досвідченими колегами. Також нами відмічені випадки, коли у повторних експертизах з хибного почуття корпоративної солідарності експерти відмовлялися від надання висновку замість категоричного спростування результатів первинної експертизи. Внаслідок же цілеспрямованої виховної роботи моральний клімат у судово-експертній установі поліпшився.

Зрештою, слід визнати плинність підстав для внутрішнього переконання експерта. Рекомендуємо суду (іншому учаснику кримінального процесу) під час отримання від експертів роз'яснень та доповнень до зробленої ним експертизи виявляти можливість змінення внутрішнього переконання відносно зроблених висновків. Пропонуємо запровадити інститут експертів-організаторів, на яких доречно покласти функції підбору кадрового складу членів комісії експертів, підбору експертних методик за експертними технологіями, на підставі типових моделей об'єктів комплексного дослідження, а також узагаль-

нення результатів застосування комплексу методик та формування результуючого висновку комплексної експертизи. Такого експерта може бути допитано в суді щодо обрання експертних засобів, а також на предмет забезпечення ефективної взаємодії між членами комісії експертів. Рекомендуємо під час отримання від експертів роз'яснень та доповнень до зробленої ними експертизи виявляти можливість змінення їх внутрішнього переконання відносно зроблених висновків. Експертам рекомендовано визначати наявність змінення внутрішнього переконання після завершення експертизи, і якщо таке відбулося, відверто висловлювати суду підстави таких змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теорія і методологія комплексної експертизи контактної взаємодії об'єктів : монографія / Е. Б. Сімакова-Єфремян. – Х. : ВКФ «Гриф», 2004. – 176 с.
2. Моїсєєв О. М. Експертні технології: теорія формування і практика застосування : монографія / О. М. Моїсєєв. – Х. : Вид. агенція «Апостиль», 2011. – 424 с.
3. Печников Г. А. Диалектические проблемы истины в уголовном процессе : монография / Г. А. Печников. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 304 с.
4. Грановский Г. Л. Ситуалогическое исследование места происшествия / Г. Л. Грановский // Программированные и ситуалогические методики трасологических исследований : сб. науч. тр. – М. : ВНИИСЭ, 1979. – Вып. 37. – С. 104–139.
5. Литвинов А. Н. Логика в следственной и экспертной деятельности: проблемы применения и оценки : учеб. пособие / Литвинов А. Н., Тагаев Н. Н., Лапта С. П. – М. : Юркнига, 2005. – 112 с.
6. Лозовий А. І. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в кримінальному процесі України / А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 681–685.
7. Шерстюк В. Н. Проблемные вопросы судебно-экспертной деятельности в Украине / В. Н. Шерстюк // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 769–772.
8. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: Курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – М. : Норма, 2008. – 480 с.
9. Моїсєєв О. М. Використання експертами державних судово-експертних установ стороннього науково-технічного обладнання / О. М. Моїсєєв // Правничий часопис Донецьк. ун-ту. – 2003. – № 1(9). – С. 67–69.
10. Фаринник В. І. Актуальні питання використання спеціальних знань на досудовому провадженні / В. І. Фаринник // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 750–754.
11. Моїсєєв О. М. Взаємодія експертів при проведенні комісійних експертиз / О. М. Моїсєєв // Правничий часопис Донецьк. ун-ту. – 2009. – № 1 (21)–2 (22). – С. 151–156.
12. Россинская Е. Р. Теория судебной экспертизы : учебник / Россинская Е. Р., Галяшина Е. И., Зинин А. М. ; под ред. Е. Р. Россинской. – М. : Норма ИНФА-М, 2011. – 384 с.
13. Сімакова-Єфремян Е. Б. Сутність суб'єкта інтеграції знань при проведенні комплексних судово-експертних досліджень / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів / Міністерство юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут імені Засл. проф. М. С. Бокаріуса, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого ; [ред. колегія : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін.]. – Х. : Право, 2006. – Вип. 6. – С. 108–117.
14. Винберг А. И. Логика в криминалистической экспертизе / А. И. Винберг // Проблемы криминалистики. – М. : ВИЮН, 1947. – С. 9–30.
15. Белкин Р. С. Криминалистика и доказывание. Методологические проблемы : мо-

- нография / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. лит., 1969. – 216 с.
16. Шепитько В. Ю. Проблемы идентификационных исследований в криминалистике // *Вибрані твори* / В. Ю. Шепитько. – Х. : Видавнича агенція «Апостіль», 2010. – С. 42–46.
17. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Частные криминалистические теории : в 3 т. Т. 2 / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 464 с.
18. Майлис Н. П. Судебная трасология : учебник [для студ. юрид. вузов] / Н. П. Майлис. – М. : Экзамен, Право и закон, 2003. – 272 с.
19. Майлис Н. П. Руководство по трасологической экспертизе : учеб. пособие [для вузов] / Н. П. Майлис. – М. : Щит-М, 2007. – 344 с.
20. Бордюгов Л. Г. Внутрішнє переконання експерта (об'єктивні та суб'єктивні аспекти) / Л. Г. Бордюгов // *Форум права*. – 2010. – № 3. – С. 13–18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10boltca.pdf>.
21. Аверьянова Т. В. Криминалистика : учебник [для вузов] / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская / под ред. Р. С. Белкина. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2000. – 990 с.
22. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – 272 с.
23. Сорокотягина Д. А. Судебная экспертиза : учеб. пособие / Д. А. Сорокотягина, И. Н. Сорокотягин. – Изд. 2-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 336 с.
24. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособие / М. Г. Щербаковский. – Х. : Эспада, 2005. – 544 с.
25. Лазарева Л. В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : монография / Л. В. Лазарева. – М. : Изд-во ООО «Юрлитинформ», 2009. – 224 с.
26. Орлов Ю. К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М. : Юристъ, 2009. – 175 с.
27. Богославська М. О. Допит експерта слідчим і в суді / М. О. Богославська, Н. І. Клименко // *Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб.* / ДНДЕКЦ МВС України, КНУВС. – К. : ТОВ «Еліт Прінт», 2010. – № 1 (13). – С. 29–34.
28. Шерстюк В. Н. Проблемные вопросы судебно-экспертной деятельности в Украине / В. Н. Шерстюк // *Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 769–772.

Моїсєєв О. М. Роз'яснення висновку комплексної експертизи під час допиту експерта в суді / О. М. Моїсєєв // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 470–475 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12momevc.pdf>

Досліджено особливості роз'яснення висновку комплексної експертизи під час допиту експерта в суді. Запропоновано запровадити інститут експертів-організаторів комплексної експертизи. Рекомендовано під час допиту експертів у суді виявляти можливість змінення їх внутрішнього переконання.

Моисеев А.М. Разъяснение заключения комплексной экспертизы при допросе эксперта в суде

Исследованы особенности разъяснения заключения комплексной экспертизы при допросе эксперта в суде. Предложено внедрить институт экспертов-организаторов комплексной экспертизы. Рекомендовано при допросе экспертов в суде устанавливать возможность изменения их внутреннего убеждения.

Moiseyev A.M. Clarification of the Complex Expertise Conclusion during the Court Interrogation of the Expert

The features of clarification of the complex expertise conclusion during the court interrogation of the expert are researched. It is proposed to introduce the institution expert-organizers of complex expertise. It is recommended to investigate the possibility of changing experts' inner beliefs during the court interrogation.